

ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ О.М.ЛАЗАРЕВСЬКОГО

Епістолярні джерела являються носіями соціокультурної інформації про життя і діяльність відомих особистостей, про історію країни і часу, в якому вони жили. Тому, із становленням України як незалежної держави, дослідники її історії стали приділяти належну увагу публікації епістолярної спадщини українських політичних, державних та культурних діячів.

При публікації епістолярних джерел зустрічаються відмінності у принципах передавання тексту, підходах до науково-довідкового опрацювання матеріалу, підготовки передмов та коментарів. Звідси необхідність узагальнити й підсумувати досвід епістолярних видань.¹ Тому, актуальним є вивчення внеску відомого вченого О.М.Лазаревського у розробку методики публікації епістолярних джерел.

У XIX ст., коли жив і працював О.М.Лазаревський (1834-1902), не існувало загальноприйнятих норм і правил видання епістолярних джерел. Проте, Олександр Матвійович, високо оцінюючи їх інформаційний потенціал, приділяв велику увагу публікації листів, методиці видання яких вченим в історіографії не приділено належної уваги.

Перші епістолярні джерела О.М.Лазаревський опублікував у 1873 р. у журналі “Русский архив”. Це були листи великого князя Павла Петровича до графа П.О.Румянцева².

Місце і дата написання листів вказані перед їх текстом. Заголовки до тексту листів і передмова відсутні. В кінці публікації зазначено, що листи надруковано “съ современныхъ списковъ” О.М.Лазаревским. З цього важко встановити були ці листи оригіналами, або копіями.³

Коментарі, подані до текстів листів, підписані ініціалами “ПБ” За методикою опублікування текстів та за ініціалами автора коментарів публікація О.М.Лазаревського не відрізняється від інших публікацій епістолярних джерел у цьому журналі⁴

Обидва листи великого князя Павла Петровича до графа П.О.Румянцева написані у Петербурзі у 1776 р. У першому листі, великий князь повідомляв графа, що направляє в Україну ротмістра Карамашева

для вербування кіннотників з вільних людей , до 60 чоловік, для служби в його полку і просив посприяти в цьому питанні. Він зазначав також, що в Росії не зміг їх знайти “через неспособність наших людей кь верховой езде”⁵.

В іншому листі великий князь дякував графу за сприяння у відборі кіннотників для його полку і обіцяв потурбуватися, щоб крім звичної кірасирської плати вони отримали надбавку з полкових грошей.⁶

Отже, у перших листах, опублікованих вченим , автор і кореспондент яких були росіянами, йшлося про події, які відбувалися в Україні. У цій публікації ще недостатньо опрацьована методика публікації епістолярних джерел.

Наступного 1874 року у журналі “Русский архив” вчений опублікував одинадцять листів Василя Григоровича Барського, українського письменника і мандрівника.⁷

У передмові до видання О.М.Лазаревський зазначив, що Барський в той час вже майже забутий, займав по праву вагоме місце серед просвітителів першої половини ХУІІІ ст. Він пішов мандрувати чужими землями, щоб вчитися і пізнати істину, яку він шукав все життя.⁸

Вчений засвідчив велику популярність праці В.Барського “Мандри” та значну кількість її видань*. Читачів, на думку Олександра Матвійовича, привертала щирість розповіді мандрівника, який окрім записок про свої мандри, залишив по собі листи до рідних, які вперше були опубліковані О.М.Лазаревським. Вони зберігалися, за даними вченого, в бібліотеці графа О.С.Уварова (№381)** і разом з іншими паперами були придбані у

* Вперше книга спогадів В.Г.Барського під назвою “Пешеходца Василия Григоровича Барского-Плаки-Альбова, уроженца Киевского, монаха Антиохийского, путешествие к святым местам, в Европе, Азии и Африке находящимся, предпринятое 1723 и оконченное в 1747 году, им самим описанное” була видана В. Рубаном у Санкт-Петербурзі у 1778 р.; У 1885-1887 рр. побачило світ нове видання праці В.Г.Барського, здійснене М.Барсуковим у 4-х томах під назвою “Странствования Василия Григоровича-Барского по святым местам Востока.1723-1747” з репродукцією малюнків автора. У виданні М.Барсукова були передруковані листи В.Барського.

** У бібліотеці графа Уварова О.М.Лазаревський працював ще студентом, за рекомендацією брата Михайла, оскільки під час навчання у Петербурзькому університеті (1854-1858) не мав інших засобів до існування. Очевидно тоді, за дозволом графа , він і підготував листи В.Барського до опублікування. - Див.: Листи Олександра Лазаревського// Український археографічний збірник.-К., 1927.-Т.2.-С.277-278.

відомого колекціонера І.М.Царського. Олександр Матвійович повідомив короткі біографічні дані про автора листів.⁹

За його даними В.Барський народився у м. Києві в 1701 р. Навчався у Києво - Могилянському колегіумі. У 22 роки відправився у мандри і повернувся в Україну 46- річним ченцем. Він прожив на Батьківщині трохи більше місяця і 7 жовтня 1747 р. помер.¹⁰

Перший лист В.Барського відправлено з Почаєва, 13 серпня 1723 р. Його адресовано батькові, київському міщанинові Григорію Барському. У листі син пояснив свій від'їзд і просив пробачення у батька, за те, що без його дозволу і благословення відправився у мандри. В кінці листа був підпис “смирений сынъ вашъ Василій Григоровичъ”¹¹

Другий і третій листи написано з Дамаска 1 серпня 1733 р. і адресовано батькові Григорію і матері Марії. У листах він повідомляв, що знаходиться при дворі антиохейського патріарха Сильвестра. В кінці листів підпис: “найнижчий слуга и подножек, зичливій син Василій Григоровичъ Барскій”¹²

Четвертий лист, опублікований О.М.Лазаревським, В.Барський відправив також батькам з острова Патме у серпні 1740 р. Острів знаходився недалеко від Кіпру, а від “Цариграда”(Константинополя), як зазначено у листі, “пловенієм пять или шесть дній”. За даними автора листа, на острові знаходилася печера, де Іоанн Богослов написав святе Євангеліє і одкровення.¹³

Три наступні листи В.Барський написав до брата Іоанна: два з острова Патма (серпень 1740 р. і березень 1742 р.) і третій лист з Константинополя (січень 1744 р.) У них йдеться про сімейні справи: про смерть батька, про життя брата. Автор листів цікавиться також подіями, які відбуваються в Україні та її правителями.¹⁴

Дев'ятий і десятий листи написані до матері: з Константинополя (червень, 1744 р.) і з Бухаресту (“Букурешту”, як зазначено в листі) (жовтень, 1746 р.) У них йдеться про одруження брата Іоанна, про намір повернутися до Києва влітку 1744 р., про лист префекта Києво-Подільських шкіл Варлаама Лашевського з порадою В.Барському повертатися до Києва. Десятый лист, на відміну від інших, підписано: “монах Василій Плака” Отже, на той час автор листів прийняв чернецтво.¹⁵

Останній лист, не датований, В.Барський надіслав брату Іоанну з Константинополя.¹⁶

Листи В. Барського опубліковані мовою, наближеною до оригіналу, без заголовків. Публікація має передмову та коментарі, які наведені за

текстами листів. Букви , які О.М.Лазаревський не зміг прочитати, позначені трьома крапками. Дата і підпис знаходяться в кінці листів. Отже, вчений опублікував листи В.Барського за новою методикою, відмінною від попередньої публікації. Необхідно зазначити також, що майже всі листи мандрівника і письменника підписано прізвиськом “Барський”. Крім того, Василем Григоровичем Барським названо його і у першому повному виданні його праці, яку видав у 1778 р. В.Рубан. Так зазначено прізвисько мандрівника і у передмові О.М.Лазаревського до публікації листів В.Барського , які побачили світ у 1874 р. Лише у 1888 р. у статті невідомого автора, підписаній ініціалами «Ч- нь Ф»), яка була опублікована у журналі «Русский паломник», прізвисько мандрівника у назві статті було змінено на “Григорович-Барський”, в той час як у тексті зазначено “Барський”.¹⁷

У статті повідомлялося про підготовку до видання палестинським товариством праці В.Барського . Це видання, підготовлене до друку М.Барсуковим, побачило світ у Санкт-Петербурзі у 1885-1887 рр. У назві видання прізвисько мандрівника теж зазначено як “Григорович-Барський” В той же час, у статті про В.Барського, опублікованій у 1911 р. в енциклопедичному словнику Російського бібліографічного інституту “Гранат” його названо “Барский Василь Григорович.”¹⁸

У документальній повісті І.Родаченка “Мандрівки Василя Барського” зазначено, що Василь, за іменем свого батька, підписувався прізвиськом Григорович. Потім виникло подвійне прізвисько “Григорович-Барський”¹⁹ Але жодних документальних підтверджень на користь цієї версії автор повісті не навів, проте у її заголовку і в тексті зазначив прізвисько мандрівника “Барський”, а не подвійне.

Отже, українського мандрівника і письменника називали все ж таки Василем Григоровичем Барським і підтвердження цьому знаходимо у виданих О.М.Лазаревським листах В.Г.Барського.

У 1876 р. у журналі “Русская старина” О.М.Лазаревський видав два листи графа П.О.Румянцева, генерал-губернатора Малоросії і Президента Малоросійської колегії²⁰

У першому листі графа від 11 квітня 1771 р. переяславському судді І.А.Бахчевському йшлося про купівлю земельних володінь у козаків і про необхідність при цьому діяти по закону. В іншому листі , від 22 червня 1772 р. до чернігівського полковника А.С.Милорадовича, граф повідомляв про купівлю ним хутора Качановського і запропонував обмінятися земельними угіддями з тестем Милорадовича – А.А.Горленком.²¹

Листи опубліковані вченим без заголовків, коментарі подані по тексту, дати зазначені в кінці листів.

Наступні публікації епістолярних джерел побачили світ переважно в журналі “Киевская старина”, одним із засновників, заступником редактора і редактором був О.М.Лазаревський.

У 1888 р. вчений опублікував лист воронізького сотника І.І.Холодовича, відправленого у 1721 р. наміснику чернігівської кафедри Саві Шпаковському^{2,2}.

У післямові вчений повідомив короткі біографічні дані про автора листа, який займав посаду воронізького сотника у 1713-1723 рр. Перебуваючи на цій посаді, він, за дорученням наказного гетьмана П.Полуботка, доставив до Сенату його скаргу на Президента Малоросійської колегії С.А.Вельямінова. Відомості про цю поїздку, як зазначив Олександр Матвійович, можна віднайти у журналі “Русский архив” за 1880 р.^{2,3}

Лист опубліковано за оригіналом, мовою, наближеною до оригіналу, без заголовка.

Серед листів опублікованих вченим, привертають увагу листи відомого археографа О.Бодяньського до О.Лазаревського, тоді ще студента Петербурзького університету, датовані 1855-1858 рр. і видані у 1889 р.^{2,4}

У передмові до публікації листів вчений розповів коротку історію їх появи. Він звернувся до відомого археографа з рядом питань щодо публікації етнографічних матеріалів. О.Бодяньський відповів йому, малознайомому студенту, з такою простотою і сердечністю, яка свідчила про особистість вченого.^{2,5}

У листах О.Бодяньський радив молодому досліднику не поспішати з публікацією текстів українських прислів'їв і приказок, оскільки народні твори з часом не втрачають свого значення. Вчений вважав, що краще видати їх “поздно, чем плохо и скоро”^{2,6}. Ці поради відомого археографа не втратили своєї ваги і для сучасних дослідників.

У листах О.Бодяньського до О.Лазаревського наведені дані про видавців українських пісень, висловлена подяка за надіслані пісні, дана згода на посвяту йому Олександром Матвійовичем підготовленого “Указателя источников для изучения Малороссийского края”. Пізніше відомий археограф дякував О.М.Лазаревському за надісланий примірник праці, яку досить високо оцінив, зазначивши, що “на первой разь вы сделали его прекрасно, сколько то позволяли вам ваши средства”. Далі, на його думку, роботу можна вдосконалювати, але головне почати добре обдуману

справу і “ревностно” виконати, оскільки “недостатковъ въ комъ неть”.²⁷

Отже, у листах О.Бодяньського до О.Лазаревського наведена різноманітна інформація до біографії Олександра Матвійовича, яка не зустрічається в інших джерелах, і опубліковані дані до характеристики особистості відомого археографа.

У 1890 р. О.М.Лазаревський опублікував два листи Андріяна Чепа.²⁸ У передмові до видання вчений навів короткі відомості про автора листів, його службу підписком у Роменському повітовому суді і колезьким канцеляристом у Малоросійській колегії, в якій він прослужив 19 років. Олександр Матвійович розповів про його захоплення збиранням писемних пам’яток з історії Лівобережної України, про долю частини з них, які А.Чепа надав у користування Я.М.Марковичу для написання історії України. Через передчасну смерть останнього вони зникли.²⁹

Аналіз листів А.Чепа характеризує високий рівень освіти їх автора і велику зацікавленість “минушими судьбами своей родини”. У листах до В.Г.Полетики він піклувався про долю праці “Історія Малоросії”, підготовленої колезьким асесором, директором і вчителем народних шкіл М.Ф.Берлінським, виданню якої перешкоджала відсутність коштів. Крім того, він вважав, що Берлінський – “человек ученый” приніс би значну користь, зайнявшись виданням “на подписку” журналу, або “Записок малороссийских”.³⁰ Отже, видання українського журналу А.Чепа вважав нагальною потребою того часу.

У 1897 р. вчений опублікував десять листів Д.М.Велланського, українця за походженням, професора Петербурзької медико-хірургічної академії, одного з перших пропагандистів ідей німецького філософа Ф. Шеллінга в Росії.³¹

У передмові до видання О.М.Лазаревський навів короткі біографічні дані про автора листів, зазначив, що їх оригінали редакція журналу “Киевская старина” отримала від вдови М.М.Білозерського, опублікував перелік праць, в яких розповідається про життя й діяльність Д.М.Велланського..³²

Коментарі до тексту листів зазначені у публікації посторінково, пропуски в листах, або не прочитані слова позначені трьома крапками, відмічені наявні дефекти оригіналів листів.

Наступного 1898 р. О.М.Лазаревський опублікував листи Г.М.Честахівського.³³

У передмові до видання вчений розповів про автора листів, його товариські стосунки з Т.Г.Шевченком в останні роки життя поета, про

обрання його друзями Тараса Григоровича “проводником” труни з його тілом в Україну. Честахівський, на думку О.М.Лазаревського, який також був серед тих, хто супроводжував прах поета в Україну, “свято исполниль” покладену на нього місію. Він же запропонував поховати поета на Чернечій горі.^{3 4}

Листи Г.М.Честахівського опубліковані в хронологічному порядку, без заголовків і легенд. Коментарі до тексту листів подані посторінково. Листи написані українською мовою, якою після видання у 1876 р. Емського указу в Російській імперії було заборонено друкувати будь-які праці. Тому при публікації українські літери були замінені російськими.

Особливу зацікавленість О.М.Лазаревського складали листи представниць прекрасної статі, насамперед тих, які належали до XVIII ст., оскільки їх збереглося дуже мало. До таких належали листи Євдокії Сахновської до чоловіка, чернігівського полкового обозного І.Сахновського, написані у 1743-1744 рр.^{3 5}

У передмові до видання вчений високо оцінив інформаційний потенціал епістолярних джерел, які сприяють розкриттю внутрішнього світу людей минулих віків. За його даними, листів дружин козацької старшини, написаних до середини XVIII ст. збереглося дуже мало і написані вони, як правило, домашніми писарями, оскільки більшість з них вміла читати, але писали лише одиниці. Тільки з середини XVIII ст., за даними О.М.Лазаревського, під їх листами стоять власноручні підписи, а з кінця XVIII ст. зустрічаються власноруч написані листи.^{3 6}

На думку вченого, листи дружин козацької старшини мають значний інтерес для історії, оскільки характеризують становище жінки в суспільстві й сім’ї. Тому він детально проаналізував листи Євдокії Сахновської до чоловіка, який перебував у справах у Петербурзі, й зазначив, що вона звітувала про справи у домі й господарстві.^{3 7}

Олександр Матвійович зупинився у передмові і на постаті полкового обозного І.Сахновського, який одружившись на дочці генерального судді М.Забіли, став одночасно свояком впливового в Українській козацькій державі генерального писаря А.Безбородька. Останній поклопотався про надання І.Сахновському посади чернігівського полкового обозного, а його синам – посади сотників. У 1742 р., коли А.Безбородько за доносом яготинського сотника Купчинського був відсторонений від посади, втратили свій вплив і його родичі Сахновські. Це і було однією з головних причин від’їзду І.Сахновського до Петербурга, де він мав намір звернутися за захистом до О.Розумовського, фаворита імператриці Єлизавети

Петрівни, мати якого, перебуваючи в дружніх стосунках з Сахновськими, клопоталася за них перед сином.³⁸

Отже, у передмові до видання листів Є.Сахновської до чоловіка, О.М.Лазаревський опублікував дані до генеалогії родів козацької старшини, а також деякі подробиці справи А.Безбородька.

У 1893-1895 рр. О.М.Лазаревський опублікував листи відомого діяча української культури Г.А.Полетики до дружини та листи до нього його двоюрідного брата Г.І.Полетики, могилівського архієпископа Г.Кониського та Я.О.Гамалєї.³⁹

У передмові до видання вчений відтворив родовід Полетик і охарактеризував Г.А.Полетику. При цьому Олександр Матвійович зазначив, що більш детально про автора листів йдеться у його статті “Отрывки из семейного архива Полетик”, надрукованій у №4 журналу “Киевская старина” за 1891 р. Все ж, для кращого розуміння змісту опублікованих листів, О.М.Лазаревський повідомив деякі обставини життя Г.А.Полетики, про які йдеться у листах.⁴⁰

Вчений проаналізував листи Г.А.Полетики до дружини, в яких повідомлялося про господарчі справи, про плани поліпшення побуту у власному маєтку, де автор листів намагався створити цивілізовані умови життя, до яких звик у Петербурзі, проживавши у ньому багато років. На думку О.М.Лазаревського, листи Г.А.Полетики містять цінні і поки що єдині матеріали для ознайомлення з життям багатого українського поміщика кінця XVIII ст.⁴¹

Вчений проаналізував і дав оцінку листам до Г.А.Полетики його двоюрідного брата Г.І.Полетики, радника російського посольства у Відні. Олександр Матвійович вважав, що ці листи передають особливості життя й діяльності українця за кордоном, знайомлять з приватною обстановкою та зацікавленнями українських дипломатів у другій половині XVIII ст.⁴²

У родинних листах Полетик міститься цікава інформація про порушення клопотання у 1782 р. І.А.Полетиною та А.А.Полетиною права на отримання дворянства Римської імперії. У листі могилівського архієпископа Г.Кониського від 3 червня 1782 р. йдеться про відкриття у м.Вільно нового університету й академії з високим рівнем викладання і надана порада Г.А.Полетиці відправити туди дітей на навчання. У листі Я.О.Гамалєї до Г.А.Полетики від 24 червня 1783 р. наведено родовід Гамалєй та йшлося про збирання родичами доказів для отримання дворянства.⁴³

Листи Г.А.Полетики опубліковані О.М.Лазаревським у хронологічному порядку, переважно з оригіналів. У випадку, коли листи

були надруковані з копій, вчений зазначав це у легенді. У передмові йдеться також про місцезнаходження листів, які зберігалися в колекції документів В.В.Тарновського. Листи мають заголовки і коментарі до текстів.

Того ж, 1893 р., О.М.Лазаревський опублікував листа К.Є.Галаган, написаного у 1819 р. У листі повідомлялося про смерть О.М.Будлянського.⁴⁴

До публікації листа вчений написав передмову і післямову. У передмові досліджено родовід О.М.Будлянського, батько якого, Михайло Власьєвич, був племінником гетьмана К.Розумовського. Сестра майбутнього гетьмана, Агафія вийшла заміж за козака Власа Климовича, якому пізніше, коли Розумовські зайняли високе становище в Російській імперії, присвоїли прізвище Будлянський. Його син, Михайло Власьєвич, одружився на дочці багача – генерального осавула Валькевича і отримав за дружиною великі маєтності. У нього було два сини: Петро і Олексій. Перший рано помер, тому всі маєтності дісталися Олексію. Він жив так розкішно, що це привертало увагу сучасників. Його, за висловом О.М.Лазаревського, “любимця фортуни” і „красавця-толстяка” довго пам’ятали в Україні. Повнота О.М.Будлянського і стала причиною його смерті.⁴⁵

У післямові до публікації вчений опублікував дані до родоводу авторки листа К.Є.Галаган та описав маєтності її родини. За даними Олександра Матвійовича, вона була дочкою київського полковника Є.Дарагана і сестри Розумовських – Віри.⁴⁶

Публікація листа К.Є.Галаган здійснена О.М.Лазаревським без заголовка з приміткою до його тексту. У ній зазначено, що лист опубліковано з чернетки, знайденої серед паперів авторки листа, придбаних вченим у київського букініста. Чернетка, як вважав вчений, написана під диктовку авторки листа, яка у деяких місцях його правила власноруч.

Наступного 1894 р. О.М.Лазаревський опублікував лист Євдокії Іванівни Грабянки до брата І.Забіли, написаного у 1725 р.⁴⁷

До публікації листа вчений підготував передмову і післямову. У передмові він зазначив, що у рік написання Є.І.Грабянкою листа, її чоловік, якому приписується авторство літопису “Действия презельной брани”, займав посаду полкового судді. О.М.Лазаревський дослідив родовід авторки листа. За його даними, вона була онукою генеральних обозних: П.Забіли по батькові й В.Борковського – по матері.⁴⁸

У передмові проаналізовано зміст листа. У ньому йдеться про дарунок Євдокією Іванівною, яка з чоловіком не мала власних дітей, своїй хрещениці тисячу золотих, які отримала від брата І.І.Забіли за заповітом своєї матері, про що і повідомляла брату у листі. Вона писала йому і про те, що переживає за нього, оскільки І.І.Забіла весною 1725 р. мав відправитися в Сулацький похід.⁴⁹

У післямові вчений вказав на місцезнаходження листа, який зберігався у домашньому записнику бунчукового товариша І.І.Забіли, з якого протопоп Ф.Г.Лебединцев зробив копію.⁵⁰

Отже, текст листа опубліковано з копії, мовою, наближеною до оригіналу.

У 1895 р. О.М.Лазаревський опублікував лист печерського архімандрита Інокентія Гизеля.⁵¹

У листі йшлося про збір грошей для викупу сина Анни Григор'євої з м. Канева. Вона з сином потрапила “въ неволю бесурманскую”, але була викуплена. Проте її син залишався в неволі, на викуп якого вона не мала грошей. Тому вирішила вдатися до милості людей, тобто збору пожертвувань, що 27 вересня 1681 р. підтримав своїм листом печерський архіандрит.⁵²

Археограф віднайшов вдале поєднання назви публікації і заголовка листа. Він зазначив також, що лист надруковано “съ подлинника”, який знаходився у колекції рукописів М.О.Судієнка.⁵²

Отже, в опублікованому О.М.Лазаревським листі печерського архімандрита Інокентія Гизеля йшлося про маловідому для дослідників систему збору пожертвувань, яка існувала в Україні у другій половині ХУП ст. для звільнення її жителів, які потрапили в полон під час турецько-татарських нападів, але не мали коштів для викупу.

У 1896 р. вченим було опубліковане приватне листування І.Р.Мартоса за 1817-1830 рр.⁵³

У передмові до публікації листів О.М.Лазаревський повідомив, що вони знаходилися серед паперів І.Р.Мартоса, які зберігалися у нащадків його приятеля – В.Я.Ломиковського. Вчений зазначив також, що у №10 “Киевской старины” за 1895 р. він опублікував біографію автора листів, а у №10 “Исторического вестника” за 1896 р. – листування з І.Р.Мартосом його рідного брата Ф.Р.Мартоса, в яких йшлося про перебування імператора Олександра I в Таганрозі у 1825 р. і про його загадкову смерть.⁵⁴

У передмові зазначено також, що листи І.Р.Мартоса опубліковано вибірково, лише ті, події описані в яких становлять загальний інтерес

для читача. Причиною цього був, очевидно, обмежений обсяг періодичного видання. За формою публікації, публікаторським підходом і структурою видання листування І.Р.Мартоса – це персоналістична публікація, в якій наведено також листи його кореспондентів.

Публікація складається із семи частин: 9 листів І.П.Мартоса, 3 листів В.В.Капніста, 2 листів Д.М.Велланського, 3 листів Антонія Смирницького, 2 листів М.Є.Єфимова, 11 листів Д.П.Трощинського та 10 листів В.Я.Ломиковського. Перед публікацією їх листів О.М.Лазаревський навів про них короткі довідки.

Листи опубліковано у хронологічному порядку, мовою оригіналу із збереженням особливостей правопису. Пропуски в тексті при пошкодженні документа позначені трьома крапками. Коментарі до тексту подані посторінково. У листах наведені відомості про багатьох визначних діячів української та російської культури, політичних і державних діячів Російської імперії.

У 1900 р. вчений опублікував листи Ф.В.Чижова до Г.П.Галагана та листи О.Ф.Шафонського до А.С.Сулими⁵⁵.

Листи Ф.В.Чижова опубліковані за оригіналами, які зберігалися в архіві Колегії П.Галагана в м. Києві і були надані для друку А.М.Лазаревському її директором, А.І.Степовичем. Листи опубліковані без передмови, додаткові відомості зазначені вченим у примітках.

У передмові до публікації листів О.Ф.Шафонського до А.С.Сулими вчений висвітлив питання про стан освіти дітей козацької старшини та про їх бажання продовжувати навчання за кордоном. Він повідомив, наприклад, про таке бажання племінника колишнього гетьмана І.Мазепи, сина ніжинського полковника І.Обідовського, який не маючи достатньо коштів для продовження навчання за кордоном, писав тітці у 1722 р., що буде там вчитися "хочь хлеба просячи"⁵⁶.

У передмові наведені відомості про дітей козацької старшини, які навчалися за кордоном і стали відомими діячами в Україні та повідомлені біографічні дані про автора листів.

Листи О.Ф.Шафонського написані в Чернігові у 1794-1797 рр.. Дата і місце написання листів зазначені після їх текстів. Листи опубліковані з оригіналів, місцезнаходження яких вчений не повідомив. Коментарі наведено по тексту листів.

Увагу вченого привертала листи відомих українських державних діячів й державних службовців різних рангів.

Так, у 1902 р. О.М.Лазаревський опублікував лист старшого

канцеляриста А.Безбородька до бунчукового товариша Г.Скорупи, датований 26 січня 1736 р⁵⁷.

Публікація не має підпису. Але вчені встановили авторство О.М.Лазаревського і внесли назване епістолярне джерело до переліку праць вченого⁵⁸.

Заголовок листа співпадає з назвою публікації. У легенді зазначено, що лист А.Безбородька опубліковано з оригіналу, але не вказано його місцезнаходження. До публікації вчений написав післямову, в якій дав, насамперед, пояснення щодо посади старшого канцеляриста, яка у XVIII ст. мала інший зміст, ніж у XIX ст., коли було опубліковано лист А.Безбородька. У XVIII ст. старший канцелярист Генеральної військової канцелярії, або реєнт, за визначенням О.М.Лазаревського, виконував обов'язки помічника генерального писаря, одного з найвпливовіших після гетьмана, державних урядовців.⁵⁹

У післямові наведені короткі відомості про службу кар'єру А.Безбородька і проаналізовано зміст його листа до Г.Скорупи, впливової в Українській козацькій державі і багатій людини, щоб домогтися, як вважав вчений, його "благорасположенія". Про його багатство і вплив, як вважав О.М.Лазаревський, свідчить і той факт, що дружина гетьмана Д.Апостола одружила свого племінника Іскрицького на дочці Г.Скорупи.⁶⁰

Того ж року вчений опублікував, також без підпису, листа переяславського полковника Г.Іваненка до погарського судді Лашкевича, надісланого у 1797 р. Автором цієї публікації вченими також було визнано О.М.Лазаревського і внесено до покажчика його праць.⁶¹

Заголовком до тексту листа служить назва статті. Лист переяславського полковника опубліковано за оригіналом, але без коментарів, через побутовий характер наведених у ньому відомостей. Публікацію листа вчений здійснив задля того, щоб показати товариські відносини між автором листа і його кореспондентом. У короткій післямові, підготовленій вченим до публікації, відсутні біографічні дані Г.Іваненка і Лашкевича, проте зазначено, що їх можна віднайти у №3 журналу "Русский архив" за 1875 р. та у № 12 журналу "Киевская старина" за 1887 р.⁶²

Отже, аналіз найважливіших листів, опублікованих О.М.Лазаревським показує, що вчений розробив методичні засади публікації епістолярних джерел. У передмовах і післямовах він аналізував вірогідність й репрезентативність поданої в них різноманітної інформації до суспільно-політичної та інтелектуальної історії України та Росії XVIII-XIX ст. У них наведено біографічні відомості про авторів листів, їх родоводи, що

становить значний внесок в дослідження проблем генеалогії.

Вчений публікував як окремі листи, так і добірки, хронологічні межі яких охоплюють XVII-XIX ст. При публікації окремих листів він вдало поєднував назву статті і заголовок листа. При публікації великих комплексів епістолярних джерел О.М.Лазаревський, як правило, надавав кожному з листів окремий заголовок. При відборі листів до друку вчений керувався, насамперед, інформаційним потенціалом епістолярних джерел, які містили відомості про відомих діячів України, та про час, в якому вони діяли, що становило значний інтерес для читача.

Листи публікувалися мовою, наближеною до оригіналу. У XIX ст. при написанні листів українською мовою, якою в той час було заборонено друкувати будь-які праці в Російській імперії, українські літери заміщалися російськими.

У легендах вчений зазначав місцезнаходження листів, в тому числі у приватних колекціях, повідомляв, як вони потрапляли до редакції, з оригіналу, або копії друкувалися. Коментарі до тексту листів він наводив посторінково, пропуски в текстах листів, або слова, які не міг прочитати, позначав трьома крапками.

Тому, публікації епістолярних джерел, які О.М.Лазаревський здійснив у XIX ст. це значний внесок у розробку методики публікації епістолярних джерел.

¹ Гирич І.Б., Ляхоцький В.П. Видання україномовних епістолярних джерел кінця XIX – середини XX ст.: Методичні рекомендації.-К., 2000.- С.5.

² Два письма великого князя Павла Петровича к графу П.А. Румянцеву-Задунайскому / Публ. А.М.Лазаревского // Русский архив.- М., 1873.- Кн.1.- С.0461-0462.

³ Там само.-С.0461-0462

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.-0462.

⁷ Письма пешехода Василия Григориевича Барского (1723-1746) / Публ. А.Лазаревского // Русский архив.-1874.-Кн.2.-С.464-523.

⁸ Там само.—С.464.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.-С.515-516.

¹² Там само.-С.517-519.

¹³ Там само.-С.520-523

¹⁴ Там само.-С.523-528.

¹⁵ Там само.-528-531.

¹⁶ Там само.-С.-531-532.

¹⁷ Пешеходца Василия Григоровича Барского-Плаки-Альбова, уроженца киевского, монаха антиохийского, путешествие к святым местам в Европе, Азии и Африке находящимся, предпринятое 1723 и оконченное в 1747 году, им самим описанное./ Изд. В.Рубана - Спб., 1778.; Письма пешехода Василия Григоровича Барского (1723-1746) / Публ. А. Лазаревского.-С.464; Ч-нь Ф. Василий Григорович - Барский. Знаменитый паломник XVIII столетия // Русский паломник.-1888.- № 3.- С.35-37.

¹⁸ Ч-нь Ф. Указ. соч.-С.37; Странствования Василия Григоровича-Барского по святым местам Востока. 1723-1747./ Изд. М. Барсукова.- Спб., 1885-1887. Энциклопедический словарь / Под ред. проф. В.Я.Железнова, М.М.Ковалевского и др.- 7-е изд. Русского библиографического института «Гранат».- СПб., 1911.- С.32.

¹⁹ Родаченко І. Мандрівки Василя Барського.-К., 1967.-С.6

²⁰ Два письма графа П.А.Румянцева. 1771-1772/ Публ. А.М.Лазаревского // Русская старина.-1876.- Т.15.-№ 1-4.-С.212-213.

²¹ Там само.

²² Письмо воронежского сотника Холодовича к наместнику черниговской «катедры» Савве Шпаковскому, 1721г./Послесловие А.Лазаревского // Киевская старина.-1888.- № 5.-С.45-47.

²³ Там само.-С.46-47.

²⁴ Четыре письма О.М.Бодянского, 1855-1859 гг / Публ. А.М.Лазаревского // Киевская старина .- 1889.- № 11.- С.447-450.

²⁵ Там само.-С.447-450.

²⁶ Там само.- С.447 – 448.

²⁷ Там само.-448-450.

²⁸ Два письма А.И.Чепы, собирателя конца ХУШ в. письменных памятников по истории Малороссии // Киевская старина.- 1890.- № 5.- С.364-369.

²⁹ Там само.- С.364-365.

³⁰ Там само.-С.-368-369.

³¹ Письма Данила Михайловича Велланского (1805-1834)/ Публ. А.М.Лазаревского // Киевская старина.- 1897.- С.289-310.

³² Там само.- С.289-292.

³³ Письма Честаховского, писанные в 1861-м году о похоронах поэта Шевченка // Киевская старина.-1898.- № 1/3.-С. 167-193.

³⁴ Там само.- С.167-168.

³⁵ Четыре письма жены полкового обозного Евдокии Сахновской к мужу. 1743-44 гг. // Киевская старина.- 1891.- № 1.- С.177-183.

³⁶ Там само.- С.177-178.

³⁷ Там само.- С.178

³⁸ Там само.

-
- ³⁹ Частная переписка Григория Андреевича Полетики (1750-1783) / Пред. и публ. А.Лазаревского // Киевская старина.- 1893.- № 3.- С.493-527; № 4.- С.98-119; № 5.- С.209-227; №10.- С.112-123; № 11.-С.298-316; 1895.- № 5.- С.239-262.
- ⁴⁰ Там само.// Киевская старина.-1893.- № 3.- С.493-494.
- ⁴¹ Там само.- С.494.
- ⁴² Там само.- С.494-495.
- ⁴³ Там само.// Киевская старина.-1895.- № 5.-С.239-241; 255-256.
- ⁴⁴ Современное письмо (1819 г.) о смерти Ал.М.Будлянского / Публ. А.М.Лазаревского // Киевская старина.-1893.- № 3.- С.535-538.
- ⁴⁵ Там само.- С.535.
- ⁴⁶ Там само.- С.537
- ⁴⁷ Письмо жены гадяцкого полковника Григория Грабянки Евдокии Ивановны к брату своему Забеле/ Публ. А.Л. // Киевская старина.- 1894.- № 4.- С.158-159.(Д)
- ⁴⁸ Там само.- С.158.
- ⁴⁹ Там само.
- ⁵⁰ Там само.- С.158-159.
- ⁵¹ «Лист» печерского архимандрита Иннокентия Гизеля на сбор милостыни для выкупа у татар пленника // Киевская старина.- 1895.- № 2.- С.53-54.
- ⁵² Там само.-С.53.
- ⁵² Там само.- С.54.
- ⁵³ Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817-1830 гг.) / Публ. А.М.Лазаревского // Киевская старина.- 1896.- № 6.- С.344-368; № 10.- С.77-92; № 11.- С.225-233; 1898.- №6.-С.455-472; № 7/8.- С.116-131.
- ⁵⁴ Там само. // Киевская старина.- 1896.- № 6.- С.344.
- ⁵⁵ Два письма Ф.В.Чижова к Г.П.Галагану./Публ. А.Л.//Киевская старина.- 1900.- № 12.- С.137-143.; Четыре письма А.Ф.Шафонского к А.С.Сулиме о порядках обучения в Галльской «педагогии» (1794-1797 гг) / Публ. А.Лазаревского.// ЧИОНЛ.- 1900.- Кн.14.- Вып. 1.- Отд 3.- С.71-83.
- ⁵⁶ Четыре письма А.Ф.Шафонского к А.С.Сулиме о порядках обучения в Галльской «педагогии» (1794-1797 гг).- С.71.
- ⁵⁷ Письма «старшего канцеляриста» Андрея Безбородька к бунчуковому товарищу Григорию Скорупе, 1736г. / Публ. (А.Лазаревского)// Киевская старина.-1902.-№1/3.- С.15-16.
- ⁵⁸ Олександр Матвійович Лазаревський. 1834-1902. Матеріали до біобібліографії.- К., 1994.- С.22.
- ⁵⁹ Там само.- С.16.
- ⁶⁰ Там само.
- ⁶¹ Приятельское письмо переяславского полковника Иваненка к погарскому земскому судье Лашкевичу, 1797 г.//Киевская старина.- 1902.-№ 1/3.- С.15.; Олександр Матвійович Лазаревський. 1834-1902. Матеріали до біобібліографії.- С.22.
- ⁶² Там само.